

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA NUTQIY KOMPETENSIYANI DIDAKTIK O'YINLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

G.Sh.Sharopova¹

1. Osiyo Xalqaro universiteti "Pedagogika nazariyasi" kafedrası o'qituvchisi, Osiyo xalqaro universiteti Tayanch doktoranti

Mas'ul muallif: Sharopova

Gulnoza Shaxoviddin qizi, Osiyo Xalqaro universiteti "Pedagogika nazariyasi" kafedrası o'qituvchisi, Osiyo xalqaro universiteti Tayanch doktoranti.

e-mail:

Gulnozasharopova73@gmail.com

Accepted: 16 Sentabr 2026

Published: 16 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Sharopova, G. S. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA NUTQIY KOMPETENSIYANI DIDAKTIK O'YINLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH / G. S. Sharopova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 9, № 1. — B. 300–303.

Annotatsiya. Mazkur maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyani didaktik o'yinlar asosida rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning pedagogik va metodik asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, so'z boyligini kengaytirish, fikrni izchil va aniq ifodalash, muloqot jarayonida nutqiy vositalardan to'g'ri foydalanish hamda kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, nutqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonida didaktik o'yinlarning pedagogik imkoniyatlari, ularni dars mazmuniga integratsiyalash, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mos o'yin topshiriqlarini tanlash hamda interfaol metodlardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. O'quvchilarda mustaqil fikrlash, muloqotga kirishish, tinglab tushunish, savol-javob qilish, fikrni dalillash va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar asoslangan. Maqola boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish samaradorligini oshirish va didaktik o'yinlardan maqsadli foydalanish metodikasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, boshlang'ich sinf o'quvchilari, nutqiy kompetensiya, nutqiy rivojlanish, nutq madaniyati, kommunikativ ko'nikmalar, didaktik o'yinlar, o'yin texnologiyalari, interfaol metodlar, og'zaki nutq, yozma nutq, pedagogik metodika.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР

Аннотация. Данная статья посвящена изучению педагогических и методических основ совершенствования методики развития речевой компетентности у учащихся начальных классов на основе дидактических игр. В исследовании освещаются вопросы развития устной и письменной речи учащихся начальных классов, расширения словарного запаса, последовательного и точного выражения мыслей, правильного использования речевых средств в процессе общения, а также формирования коммуникативных навыков. Кроме того, анализируются педагогические возможности дидактических игр в процессе развития речевой компетентности, их интеграция в содержание урока, выбор игровых заданий с учётом возрастных и индивидуальных особенностей учащихся, а также возможности применения интерактивных методов. Обоснованы методические подходы, направленные на развитие у учащихся навыков самостоятельного мышления, вступления в коммуникацию, аудирования и понимания услышанного, ведения диалога, аргументации собственной позиции и формулирования выводов. Статья способствует повышению эффективности развития речевой компетентности учащихся в процессе начального образования и совершенствованию методики целенаправленного использования дидактических игр.

Ключевые слова: начальное образование, учащиеся начальных классов, речевая компетентность, речевое развитие, культура речи, коммуникативные навыки, дидактические игры, игровые технологии, интерактивные методы, устная речь, письменная речь, педагогическая методика.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING SPEECH COMPETENCE AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH DIDACTIC GAMES

Abstract. This article is devoted to studying the pedagogical and methodological foundations for improving the methodology of developing speech competence in primary school students through didactic games. The study examines the development of students' oral and written speech, expansion of vocabulary, coherent and accurate expression of thoughts, appropriate use of linguistic means in communication, and formation of communicative skills. It also analyzes the pedagogical potential of didactic games in developing speech competence, their integration into lesson content, the selection of game-based tasks according to students' age and individual characteristics, and the possibilities

of using interactive teaching methods. Methodological approaches aimed at developing students' independent thinking, communication skills, listening comprehension, question-and-answer skills, ability to justify their ideas, and draw conclusions are substantiated. The article contributes to increasing the effectiveness of developing students' speech competence in the primary education process and improving the methodology of purposeful use of didactic games.

Keywords: primary education, primary school students, speech competence, speech development, speech culture, communicative skills, didactic games, game-based technologies, interactive methods, oral speech, written speech, pedagogical methodology.

1. Kirish. Mamlakatimizda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, yosh avlodni intellektual va ma'naviy jihatdan rivojlantirish, ularning zamonaviy bilim va kompetensiyalarni egallashlari uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bugungi globallashuv va axborot almashinuvi jadallashgan sharoitda o'quvchining bilimlarni o'zlashtirishi bilan bir qatorda, o'z fikrini aniq, ravon va mantiqiy ifodalay olishi, boshqalarni tinglashi hamda turli kommunikativ vaziyatlarda samarali muloqot qila olishi muhim kompetensiyalardan biri hisoblanadi.

Boshlang'ich ta'lim har bir o'quvchining keyingi ta'lim faoliyati uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va kompetensiyalar shakllanadigan asosiy bosqich hisoblanadi. Ayniqsa, kichik maktab yoshida o'quvchilarning lug'at boyligi, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzishi, fikrni izchil bayon qilishi, savol berishi va savollarga javob qaytarishi, suhbat jarayonida faol ishtirok etishi kabi nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish boshlang'ich ta'limning muhim vazifalaridan biridir.

O'quvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantirish jarayoni ularning tafakkuri, xotirasi, diqqati va bilish faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Bola o'z fikrini nutq orqali ifodalash jarayonida kuzatadi, taqqoslaydi, tahlil qiladi, umumlashtiradi va xulosa chiqaradi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning umumiy intellektual rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishda o'yin faoliyatidan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki kichik maktab yoshidagi bolalarda qiziqish, harakatga ehtiyoj, obrazli tasavvur va faol muloqotga intilish yuqori bo'ladi. Shu jihatdan didaktik o'yinlar o'quvchilarning tabiiy faolligini ta'limiy maqsadlar bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Didaktik o'yinlar yordamida o'quvchilar yangi so'zlarni o'zlashtirishi, ularni turli nutqiy vaziyatlarda qo'llashi, gaplar tuzishi, dialog va monolog yaratishi, rasm yoki vaziyat asosida hikoya qilishi hamda o'z fikrini mustaqil ifodalashi mumkin. Shuning uchun didaktik o'yinlarni boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishning samarali metodik vositalaridan biri sifatida qarash mumkin.

Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyani didaktik o'yinlar asosida rivojlantirish metodikasini takomillashtirish, o'yinlarni nutqiy kompetensiyaning tarkibiy qismlariga muvofiq tizimlashtirish va ularni dars jarayoniga maqsadli tatbiq etish bugungi boshlang'ich ta'lim metodikasining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

2. Adabiyotlar sharhi. Nutqning rivojlanishi, uning tafakkur va faoliyat bilan aloqasi, shuningdek, bolaning muloqot jarayonidagi faolligi ko'plab pedagogik va psixologik tadqiqotlarda o'rganilgan. L.S. Vygotskiy nutq va tafakkurning rivojlanishini o'zaro bog'liq jarayon sifatida izohlab, bolaning nutqiy rivojlanishida ijtimoiy muhit va muloqotning muhim o'rin tutishini asoslagan [1]. Uning qarashlariga ko'ra, bola kattalar va tengdoshlari bilan hamkorlik qilish jarayonida yangi bilim va nutqiy tajribalarni egallaydi.

A.N. Leontyevning faoliyat yondashuvi ham nutqiy rivojlanishni bolaning faol faoliyati bilan bog'liq holda ko'rib chiqishga imkon beradi. O'quvchi nutqdan amaliy faoliyat jarayonida foydalangan sari uning kommunikativ tajribasi boyib boradi [2]. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich ta'limda o'quvchini faol muloqotga jalb qiluvchi didaktik vaziyatlarni yaratish muhim metodik shartlardan biridir.

D.B. Elkonin tadqiqotlarida o'yin bolaning psixik rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi faoliyat sifatida qaraladi. O'yin jarayonida bola turli ijtimoiy rollarni bajaradi, tengdoshlari bilan muloqot qiladi, o'z harakatlarini boshqaradi va muayyan vaziyatga mos ravishda nutqiy vositalardan foydalanadi [3]. Mazkur qarashlar didaktik o'yinlardan ta'lim jarayonida foydalanishning psixologik asoslarini belgilashga yordam beradi.

M.R. Lvov boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirish metodikasida lug'at ustida ishlash, grammatik shakllarni o'zlashtirish, bog'lanishli nutqni shakllantirish va mustaqil fikr bayon qilishga alohida e'tibor qaratadi [4]. Ushbu yondashuvlar nutqiy kompetensiyaning tarkibiy qismlarini bosqichma-bosqich shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

Nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda o'yin texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi zamonaviy tadqiqotlarda ham qayd etilmoqda. Xususan, boshlang'ich ta'limda o'yin asosidagi til o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda o'yinli faoliyat o'quvchilarning tilga qiziqishini, muloqotdagi faolligini va amaliy nutqiy faoliyatini kuchaytirishi ko'rsatilgan [5].

Shunday qilib, mavjud ilmiy-metodik manbalar tahlili nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda faoliyatga asoslangan, kommunikativ va o'yin texnologiyalarini uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatmoqda. Biroq didaktik o'yinlarni nutqiy kompetensiyaning alohida komponentlari bilan uzviy bog'lagan holda tizimli tashkil etish metodikasini yanada takomillashtirish zarurati mavjud.

3. Taklif etilayotgan raqamli diagnostika modeli. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda, avvalo, nutqiy kompetensiyaning tarkibiy qismlarini aniqlash va ularga mos didaktik o'yinlarni tanlash muhim hisoblanadi.

Nutqiy kompetensiyani shartli ravishda quyidagi o'zaro bog'liq komponentlar asosida tavsiflash mumkin:

Nutqiy kompetensiya → lug'aviy kompetensiya → grammatik kompetensiya → dialogik nutq → monologik nutq → tinglab tushunish → kommunikativ faollik.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyaning tarkibiy tuzilishi

Nutqiy kompetensiyaning mazkur tarkibiy qismlari bir-biridan alohida holda emas, balki o'zaro bog'liq ravishda rivojlanadi. Masalan, o'quvchi rasm asosida hikoya tuzish jarayonida avval rasmda tasvirlangan predmetlarni nomlaydi, keyin ularni ifodalovchi so'zlarni tanlaydi, so'zlardan gaplar tuzadi, gaplarni mantiqiy ketma-ketlikda birlashtiradi va natijada bog'lanishli monologik nutq hosil qiladi.

Shu sababli didaktik o'yinlarni tashkil etishda bir o'yin orqali bir nechta nutqiy ko'nikmani birgalikda rivojlantirish imkoniyatidan foydalanish maqsadga muvofiq.

Nutqiy kompetensiyani didaktik o'yinlar asosida rivojlantirishning metodik modeli

Mazkur modelning boshlang'ich nuqtasi o'quvchining mavjud nutqiy imkoniyatlarini aniqlashdan boshlanadi. Keyingi bosqichda rivojlantirilishi zarur bo'lgan nutqiy ko'nikma belgilanadi va unga mos didaktik o'yin tanlanadi. O'yin jarayonida o'quvchi individual, juftlik yoki guruh shaklida nutqiy faoliyatga jalb etiladi. Yakuniy bosqichda o'quvchining nutqiy natijasi baholanib, keyingi rivojlantiruvchi topshiriqlar belgilanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun didaktik o'yinlarni quyidagi yo'nalishlarda tashkil etish mumkin:

1-jadval.

Didaktik o'yinlarning nutqiy kompetensiyani rivojlantirishdagi imkoniyatlari

Nutqiy yo'nalish	Didaktik o'yin	Shakllantiriladigan ko'nikma
Lug'at boyligi	"So'zni top"	So'zlarni anglash va faol qo'llash
Grammatik nutq	"Gapni tuz"	So'zlardan grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzish
Dialogik nutq	"Intervyu"	Savol berish va javob qaytarish
Monologik nutq	"Rasm asosida hikoya"	Izchil hikoya yaratish
Tinglab tushunish	"Diqqat bilan eshit"	Eshitilgan axborotni anglash va qayta bayon qilish
Mantiqiy nutq	"Davomini top"	Voqeani mantiqiy davom ettirish
Kommunikativ nutq	"Vaziyatni jonlantir"	Turli vaziyatlarda muloqot qilish

Boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinlarni qo'llashda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. O'yin topshirig'i sodda va tushunarli shaklda berilib, asta-sekin murakkablashtirib borilishi lozim. Dastlab o'quvchi tayanch so'z yoki rasm asosida nutqiy faoliyatni bajarsa, keyingi bosqichlarda mustaqil gap va matn yaratishga o'tkaziladi.

4. Muhokama. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish o'quv faoliyatining mazmunini o'zgartirib, o'quvchini faol kommunikativ subyektga aylantirish imkonini beradi. Oddiy mashq jarayonida o'quvchi topshiriqni bajarishga intilsa, o'yin jarayonida u topshiriqni bajarish bilan birga tengdoshlari bilan muloqot qiladi, fikr almashadi va o'z nutqiy imkoniyatlarini amalda namoyon etadi.

Masalan, "So'zni top" o'yinida o'qituvchi ma'lum bir predmet yoki hodisani tavsiflovchi belgilarni aytadi. O'quvchilar esa ushbu tavsifga mos so'zni topadilar va undan gap tuzadilar. Mazkur o'yin o'quvchilarning lug'at boyligini kengaytirish bilan birga, so'zning ma'nosini kontekstda qo'llash ko'nikmasini ham rivojlantiradi.

"Gapni tuz" o'yinida alohida so'zlar aralash holda beriladi. O'quvchi ularni mantiqiy va grammatik jihatdan to'g'ri tartibga keltirib, gap hosil qiladi. Ushbu topshiriq so'zlar o'rtasidagi grammatik bog'lanishlarni anglash, gap qurilishini tushunish va fikrni aniq ifodalashga yordam beradi.

"Intervyu" o'yini dialogik nutqni rivojlantirishga yo'naltiriladi. O'quvchilardan biri suhbatdosh, ikkinchisi esa muxbir rolini bajaradi. Muxbir savollar beradi, suhbatdosh esa ularga mazmunli javob qaytaradi. Keyinchalik rollar almashtiriladi. Bunday faoliyat o'quvchilarning savol tuzish, javob berish, suhbatni davom ettirish va suhbatdosh fikrini tinglash ko'nikmalarini shakllantiradi.

"Rasm asosida hikoya" o'yini esa bog'lanishli monologik nutqni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. O'quvchi avval rasmda tasvirlangan predmet va harakatlarni nomlaydi, keyin ularning o'zaro bog'liqligini aniqlaydi va voqeani izchil bayon qiladi. Ushbu jarayon o'quvchining lug'at boyligi, grammatik nutqi, mantiqiy fikrlashi va mustaqil hikoya qilish qobiliyatini bir vaqtda rivojlantiradi.

"Rasm asosida hikoya tuzish" didaktik o'yinining bosqichlari

Rasm asosidagi topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish mumkin. Dastlab o'quvchi rasmda kim yoki nima tasvirlanganini aytadi. Keyin predmetlarning belgilarini tavsiflaydi. Shundan so'ng ular ishtirokidagi harakatlarni ifodalovchi gaplar tuzadi. Yakunda esa barcha gaplarni birlashtirib, yaxlit hikoya yaratadi.

Didaktik o'yinlardan foydalanishda o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish ham muhimdir. Nutqiy faolligi past o'quvchiga tayanch so'zlar, rasmlar yoki savollar berilishi mumkin. Nutqiy rivojlanishi yuqori o'quvchiga esa mustaqil hikoya yaratish, dialog tuzish yoki berilgan vaziyatga ijodiy yechim topish kabi murakkab topshiriqlar beriladi.

Nutqiy kompetensiyani rivojlantirish samaradorligini aniqlash uchun o'quvchilarning lug'at boyligi, fikrni izchil ifodalashi, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzishi, dialogga kirishishi, tinglangan axborotni tushunishi va mustaqil fikr bildirish darajasini baholash mumkin.

2-jadval.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyasini baholash mezonlari

Mezoni	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
Lug'at boyligi	So'zlardan faol va o'rinli foydalanadi	Tayanch yordamida foydalanadi	So'z tanlashda qiynaladi
Nutq izchilligi	Fikrini izchil bayon qiladi	Ayrim uzilishlar mavjud	Fikrlar tartibsiz
Grammatik to'g'rilik	Gaplarni to'g'ri tuzadi	Ayrim xatolarga yo'l qo'yadi	Grammatik xatolar ko'p
Dialogik nutq	Erkin muloqotga kirishadi	Savol-javobda yordamga ehtiyoj sezadi	Muloqotga kirishishda qiynaladi
Mustaqil fikrlash	Mustaqil fikr va xulosa bildiradi	Tayanch asosida fikr bildiradi	Fikr bildirishda qiynaladi

Shunday qilib, didaktik o'yinlarni nutqiy kompetensiyani aniq komponentlariga yo'naltirish orqali ularning pedagogik samaradorligini oshirish mumkin. O'yin mazmuni, topshiriqning murakkablik darajasi va baholash mezonlari o'zaro uyg'unlashtirilganda o'quvchining nutqiy faolligi muntazam ravishda rivojlanib boradi.

5. Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim vazifalaridan biri bo'lib, mazkur jarayon o'quvchilarning keyingi ta'lim faoliyati, ijtimoiylashuvi va kommunikativ rivojlanishi uchun muhim zamin yaratadi. Nutqiy kompetensiyani shakllantirishda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ularni faol muloqotga jalb qilish hamda amaliy nutqiy vaziyatlarni yaratish muhim metodik shart hisoblanadi.

Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun samarali pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi. O'yinlar orqali o'quvchilarning lug'at boyligi kengayadi, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzish, dialog va monolog yaratish, tinglab tushunish hamda o'z fikrini mustaqil ifodalash ko'nikmalari rivojlanadi.

Didaktik o'yinlarning samaradorligi ularni dars jarayoniga shunchaki qiziqarli mashg'ulot sifatida emas, balki aniq pedagogik va nutqiy maqsadga yo'naltirilgan metodik vosita sifatida kiritishga bog'liq. O'yin topshiriqlarini reproduktiv faoliyatdan produktiv va ijodiy-kommunikativ faoliyatga tomon bosqichma-bosqich murakkablashtirish o'quvchilarning nutqiy imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Umumlashtirib aytganda, boshlang'ich ta'lim jarayonida didaktik o'yinlarga asoslangan takomillashtirilgan metodik yondashuv o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini kompleks rivojlantirish, ularning muloqotdagi faolligini oshirish, mustaqil fikrlash va o'z fikrini izchil bayon qilish ko'nikmalarini shakllantirish uchun samarali metodik imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. PF-4947-son, 07.02.2017.
- [2] Kolyagin, Yu.M. Matematika o'qitish metodikasi. – Moskva, 1980.–57 b.
- [3] Davletshin, M.G. Yosh davrlar psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2019. – 232 b.
- [4] Львов, М.Р. Методика развития речи младших школьников. – Москва: Просвещение, 1985.
- [5] Lifenko, A.V. Методика изучения таблиц и диаграмм в начальном курсе математики.
- [6] Merzbach, U.C. Georg Scheutz and the First Printing Calculator. – Washington, 1977.
- [7] Apier, J. Mirifici Logarithmorum Canonis Descriptio. – Edinburgh: Andrew Hart, 1614. – 57 p.
- [8] Repyova I.V Matematika. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik, 3-qism/ I.V.Repyova, – Toshkent: "Novda edutainment", 2023.-120 bet.

2021